

LINGVODIDAKTIK TERMINOLOGIYADA SINONIMIYA HODISASI

Xodjayeva Dilafro‘z Izatilloevna, (PhD)

Buxoro davlat universiteti dotsenti

SYNONYMY IN LINGUODIDACTIC TERMINOLOGY

Dilafro‘z Izatilloevna Khodjayeva, (PhD)

Associate Professor, Bukhara State University

СИНОНИМИЯ В ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Дилафруз Изатиллоевна Ходжаева, (PhD)

Доцент Бухарского государственного университета

d.i.xodjaeva@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0003-0099-6138>

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslikda, xususan, lingvodidaktik terminologiyada sinonimiya hodisasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: terminologiya, sinonimik qator, lingvodidaktika terminologiya, tasnif, ta’rif, leksik birlik, o‘zlashma qatlam

Annotation: This article analyzes the phenomenon of synonymy in linguistics, particularly in linguodidactic terminology.

Key words: terminology, synonymic series, linguodidactic terminology, classification, definition, lexical unit, borrowed layer.

Аннотация: В данной статье анализируется явление синонимии в лингвистике, в частности, в лингводидактической терминологии.

Ключевые слова: терминология, синонимический ряд, лингводидактическая терминология, классификация, определение, лексическая единица, заимствованный слой.

KIRISH

Lingvodidaktik terminlarning o‘zaro munosabatida sinonimiya hodisasi muhim hisoblanadi. Hozirgi ingliz tilida ham, o‘zbek tilida ham mazkur terminologik tizimda ko‘plab tushunchalar ikki va undan ortiq terminlar bilan ifodalab kelinmoqda-ki, ularni leksik-semantik jihatdan o‘rganish zarurati mavjud. Ayonki, terminologiya tizimi har bir tilning leksik qatlami singari ochiq tizim hisoblanib, unda sinonimik munosabatlar ham voqelanadi. Bu lingvodidaktik terminologiya tizimiga ham taalluqlidir.

Sinonimlar boshqa tillardagi kabi ingliz va o‘zbek terminologiyasi tizimida ham eng faol qo‘llanuvchi leksik birliklar sanalishini alohida ta’kidlab o‘tish mumkin. Mazkur ilmiy fikr shu masala tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda tegishli misollar bilan dalillangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jahon tilshunosligida sinonimiya masalalarida qator tadqiqotlar olib borilgan. Ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: G.B. Antrushina, D. Dobrovolskiy, L. Poppel, O.V. Afanaseva, N.N. Morozova, V.G. Vilyuman, B.A. Ilish, V.N. Yarseva kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan. O‘zbek tilshunosligida sinonimiya masalasining o‘ziga xos tadqiqot tarixi mavjud bo‘lib, A. Hojiyev, A. Doniyorov, B. To‘ychiboyev, R. Yunusov kabi olimlarning ishlari alohida e‘tiborga sazovor.

Dunyo tilshunosligida terminologiya tizimidagi sinonimiya hodisasiga bag‘ishlangan qator tadqiqotlar mavjud bo‘lsa ham, biroq olimlar terminlar sinonimiyasi bo‘yicha aniq to‘xtamli fikrga kelganlari yo‘q. Ba’zi tilshunoslar

terminologiyadagi sinonimiya hodisasini salbiy baholaydilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, muayyan tushuncha, predmet kabilar terminologiyada bir necha nomlar yoki boshqa ma'nolarga ham ega bo'lsa, terminlardan foydalanuvchilarga qator muammolarni keltirib chiqaradi. Sinonim terminlarning biridan foydalanib kelayotgan iste'molchi uning boshqa biri qo'llanilganida matnni tushunmasligi mumkin. Yoki bir nechta ma'no anglatuvchi termin matnda qo'llanilganda undan foydalanuvchida mazkur terminning qaysi mazmunda kelganligi haqida chalkashliklar tug'ilishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Shunga ko'ra terminologiyada sinonimiya hodisasiining mavjud bo'lishini ayrim mutaxassislar ma'qullamaydi. Bunday bo'lishiga qaramasdan, tilning terminologik tizimlarida muayyan tushunchani ifodalashda ba'zan ikki yoki undan ortiq sinonim (dublet)lardan foydalanish mavjud. Bunga misol tarzida aytish mumkinki, o'zbek terminologiyasi masalalariga bag'ishlangan ayrim ishlarda *termin* birligi bilan birga *atama*, *istiloh* kabi terminlardan ham sinonimik uya tarzida foydalanilib kelinmoqda.

Keyingi davrlarda o'zbek tilida ba'zi subyektiv qarashlar natijasida termin o'rnida uning o'zbekcha *atama* va arabcha o'zlashma *istiloh* terminlarini qo'llash qisman faollashdi. Terminlar sinonimiyasi haqiqatan ham informatsiya almashinuv jarayonini qiyinlashtiradi, chalkashliklarga olib keladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, terminologiya nazariyasida "bitta tushunchaga - bitta til birligi" printsiptiga amal qilish lozim, degan fikrlar ham uchrab turadi.

Tilshunoslikda sinonimlarga berilgan ta'riflarning dastlabkilarida quyidagilar ifodalangan: leksemalar ma'no jihatidan aynan bir xil, o'xshash bo'ladi; ularning ma'nolari umumiy xususiyat kasb etadi. Sinonimiya hodisasi bag'ishlangan keyingi tadqiqotlarda leksemalar ma'no jihatidan aynan bir xil ta'rifidan voz kechildi, unda ma'noviy farqlar, uslubiy xoslanish belgisi, konnotatsiyaning ifodalanishi kabi jihatlar mavjudligi aytiladi. Tilshunos A.Hojiyev¹ bu

xusuda quyidagilarni yozadi: "Talaffuzi va yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi esa bir xil (umumiy) bo'lgan, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yog'i, qo'llanishiga ko'ra o'zaro farqlanadigan so'zlar sinonimlar deyiladi".

Olarning mazkur ta'rifida sinonimlarning quyidagi jihatlari ko'rsatib o'tilgan: 1) talaffuzi va yozilishi har xil; 2) birlashtiruvchi ma'nosi bir xil; 3) qo'shimcha ma'no nozikligiga ega; 4) emotsional bo'yog'i va qo'llanishiga ko'ra farqlanuvchi. Ingliz olimi J.Layons² lug'aviy birliklarning to'liq (mutlaq) sinonimlar bo'lishi uchun ular quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerakligini aytib o'tadi:

- 1) leksik birliklar barcha ma'nolarida mos kelishi kerak;
- 2) leksik birliklar har qanday matn (kontekst)da ham sinonimik munosabatni saqlab qolishi shart;
- 3) leksik birliklar har qanday ma'no o'zgarishlarida ham o'zaro ma'no muqobilligiga ega bo'lishi lozim.

To'liq sinonimlar o'zining lug'aviy ma'nosi bilan har qanday holatda ham saqlanib qolishi bilan xarakterlanadi. Diskursiv holatlarda esa to'liq sinonimlar ko'p qo'llanilmaydi. Shunga ko'ra o'quv adabiyoti va ilmiy tadqiqotlarda erkin sinonimlar kontekst sharoitida yuzaga keladigan sinonimlardan farqlanadi. Tilshunos Q.Sapayev³ o'zbek tilining terminologiyasida sinonimiya hodisasi xos ekanini asoslashga harakat qiladi va terminologik tizimning shakllanishi borasida ayrim o'z qarashlarini aytib o'tadi. Uning fikricha, mazkur tizimning yuzaga kelishi quyidagi omillar bilan bog'liq:

- muayyan tilning o'ziga xos ichki imkoniyatlari asosida terminologik tizim shakllanadi;
- o'zga tillardan so'z-terminni o'zlashtirish asosida terminologik tizim hosil bo'ladi;
- dialektal so'zlarning terminologik tizimga kirib kelishi natijasida terminologik tizim yuzaga keladi

Muayyan tilning lug'at boyligi sinonimlarning ko'pligi bilan belgilanadi. Sinonimlar ko'lamiga ta'sir etuvchi faktorlar quyidagilar hisoblanadi:

¹ A. Hojiyev. **O'zbek tilining leksikologiyasi va frazeologiyasi**. - Toshkent: Fan nashriyoti, 1985. - 144-145-betlar.

² J.Lyons. **Linguistic Semantics: An Introduction**. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - 60-62-betlar.

³ Q. Sapayev. **O'zbek tilining terminologik tizimlari**. - Toshkent: Fan nashriyoti, 1985. - 45-47-betlar.

1) muayyan tilning o'z ichki manbalari va imkoniyatlari asosida sinonimlar ko'lami kengayadi;

2) muayyan tildan tashqarida mavjud bo'lgan faktorlar – boshqa tillardan o'zlashtirilgan leksik birliklar sabab sinonimlar miqdorida o'zgarishlar yuz beradi.

Yuqoridagilardan anglashiladiki, muayyan tilda sinonimiya tizimining shakllanishi va taraqqiyotiga o'sha tilning o'z ichki manbalari va imkoniyatlari asosida yuzaga kelgan sinonimlar hamda boshqa tillardan o'zlashtirilgan leksik birliklar asos bo'ladi. Bunda, ayniqsa, o'zga tillardan o'zlashtirilgan terminlar muhim o'rin tutadi va ularning miqdori nisbatan ko'pchilikni tashkil etadi. O'zbek terminologiyasida shu holat asosiy o'rin tutadi.

Lingvodidaktik terminlarning o'zgarishi hamda unda yangi terminlarning paydo bo'lishi fan va texnika taraqqiyoti bilan o'zaro bog'liqdir. Tilshunos N.M.Rayevskaya⁴ sinonimlarni turlari bo'yicha quyidagicha tasnif etadi: a)ideografik sinonimlar; b)stilistik sinonimlar. Lingvodidaktik terminlar sinonimiyasidagi birliklar ma'no qirrasini va nozikligiga ko'ra farqqa ega. Olimning fikricha, ideografik sinonimlar ma'noning turli xil belgilari yoki ma'lum sifatning turli darajalarini bildiradi. Ular bir yoki bir nechta denotativ ma'no ifodalashda deyarli ekvivalent xususiyatga ega. Stilistik sinonimlar esa baholovchi, emotsional-ekspressiv ma'nolar bilan o'zaro farqlanadi.

Ingliz va o'zbek tillari terminologiyasining shakllanish va rivojlanish bosqichlarida mavjud bo'lgan termin-sinonimlarning salmoqli ulushini ideografik, mutlaq sinonimlar tashkil qiladi. Bunga misol sifatida ma'ruza-leksiya, pedagog-o'qituvchi-muallim, tarbiyachi-murabbiy, usul-metod kabilarni aytib o'tish mumkin. Stilistik termin-sinonimlar lingvodidaktik terminlar doirasida deyarli kuzatilmaydi. Ilmiy-texnikaviy terminlar tarkibida stilistik terminlar uchramasligi tadqiqotlarda o'z isbotini topgan. Ayonki, stilistik termin-sinonimlar, asosan, badiiy asarlarda qo'llaniladi.

Ingliz va o'zbek lingvodidaktika terminologiyasida sinonimiya hodisasi o'ziga xos tarzda namoyon bo'lganligini kuzatish mumkin.

Ularni shakliiy xususiyatlariga ko'ra quyidagi turlar bo'yicha tasniflab o'rganish maqsadga muvofiqdir:

1) bir komponentli lingvodidaktik terminlarning sinonimiyasi: o'zbek tilida: o'qituvchi – muallim - ustoz – domla, metod – usul, baho - ball, lug'at - so'zlik anketa – so'rovnomma va h.k.; ingliz tilida: assessment-evaluation, lesson-class, method-approach va h.k.z.

2) ikki komponentli lingvodidaktik terminlarning sinonimiyasi: o'zbek tilida: bolalar uyi - mehribonlik uyi, global ta'lim - umumiy ta'lim va boshq.; ingliz tilida: language proficiency – language awareness, language learning - language education, lesson planning - teaching preparation va h.k.z.

3) turli komponentli lingvodidaktik terminlarning sinonimiyasi: o'zbek tilida: dekan – fakultet rahbari, kurs - o'quv bosqichi, orfografiya – imlo qoidalari va h.k.; ingliz tilida: curriculum – educational framework, syllabus-course outline va b.

XULOSA. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bu sinonimlar orasida bir komponentli lingvodidaktik terminlarning sinonimiyasi ko'p miqdorda uchraydi. Nazarda tutilgan terminlar leksik-semantik xususiyatiga ko'ra o'rganilganda ularning sinonimiyasiga ham alohida e'tibor qaratish kerakligi aytiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abjalova M. A. O'zbek tilidagi sinonimlar tasnifi // Conference: Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari // Respublika ko'p tarmoqli ilmiy-amaliy konferensiyasi to'plami. Volume 1 | Issue 2, Toshkent, 2023. – B.352-362.

2. Hojiyev A. **O'zbek tilining leksikologiyasi va frazeologiyasi.** - Toshkent: Fan nashriyoti, 1985. - 144–145-betlar.

3. Lyons J. **Linguistic Semantics: An Introduction.** - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - 60–62-betlar.

4. Раевская Н. М. Лексикология английского языка. - Киев: Виша школа, 1979. - 303 с.

5. Sapayev Q. **O'zbek tilining terminologik tizimlari.** - Toshkent: Fan nashriyoti, 1985. - 45–47-betlar.

⁴ Раевская Н. М. Лексикология английского языка. - Киев: Виша школа, 1979. - 303 с.